

The Impact of Social Capital on the Economic Resilience of Industrial Workers Against Economic Shocks (Case Study: Workers in Tehran's Industrial Estates)

Mehrdad Navabakhsh¹

1. Professor, Department of Sociology, SR. C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.
Navabakhsk@srbiau.ac.ir

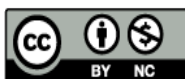
Article Info	ABSTRACT
<p>Article type Research Article</p> <p>Article history Received: 16 January 2026 Accepted: 18 February 2026 Published: 26 February 2026</p> <p>Keywords: Social capital, Economic resilience, Industrial workers, Economic shocks, Tehran's industrial estates.</p>	<p>Introduction: The present study aims to investigate the impact of social capital on the economic resilience of industrial workers against economic shocks, emphasizing the mediating role of four specific mechanisms: mutual support, access to information, empowerment of self-confidence, and transaction cost reduction.</p> <p>Methodology: This is an applied, descriptive-survey, and correlational study. The statistical population consisted of 125,000 industrial workers in Tehran's industrial estates (Chahardangeh, Shamsabad, Eshtehard, and Abbasabad). The sample size was calculated at 385 using Cochran's formula and increased to 480 to account for a 20% attrition rate. Stratified multi-stage random sampling was employed. Data were collected via a researcher-made questionnaire consisting of four sections (demographic information, social capital, economic resilience, and mediating mechanisms). Content validity was confirmed by ten experts (CVI/CVR), and reliability was verified via Cronbach's alpha ($\alpha > 0.7$) in a pilot study. Data were analyzed using SPSS 26 and AMOS 24, utilizing descriptive statistics, independent t-tests, one-way ANOVA, multiple linear regression, and structural equation modeling (SEM) with bootstrapping.</p> <p>Findings: The mean levels of social capital (68.42 out of 120) and economic resilience (58.73 out of 100) were moderate. Institutional trust had the lowest mean (13.54), while social cohesion had the highest (19.31). In terms of resilience, adaptability (15.42) and transformation (15.25) scored highest, while recovery (13.81) scored lowest. A significant difference in resilience was observed between permanent (63.24) and temporary contract workers (55.47) ($t = 5.87, p < 0.001$). Furthermore, significant differences existed across industries ($F = 4.23, p = 0.001$), with food and chemical industries showing the highest, and textile industries the lowest resilience. Regression analysis revealed that social cohesion ($\beta = 0.29$) and civic participation ($\beta = 0.23$) were the strongest predictors of resilience ($R^2 = 0.47$). The SEM confirmed that social capital influences resilience both directly ($\beta = 0.34$) and indirectly through the four mechanisms. The total effect of social capital was 0.82. Among the mechanisms, self-confidence empowerment had the strongest ($\beta = 0.19$) and transaction cost reduction had the weakest ($\beta = 0.05$) indirect effect.</p> <p>Conclusion: Social capital serves as a vital and low-cost resource that enhances the economic resilience of industrial workers, both directly and indirectly through four key mechanisms (particularly by fostering self-confidence). Given the low levels of institutional trust, strengthening social cohesion, civic participation, and workplace emotional support can partially substitute for formal institutional support. Temporary contract workers and those in the textile industry are the most vulnerable groups and require targeted interventions.</p>
<p>Cite this article: Navabakhsh, M. (2026). The Impact of Social Capital on the Economic Resilience of Industrial Workers Against Economic Shocks (Case Study: Workers in Tehran's Industrial Estates). <i>Labour and Social Protection Studies</i>, 1(2), 97-115.</p> <p> ©The Author(s). Publisher: Labor and Social Security Institute</p>	

تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب آوری اقتصادی کارگران صنعتی در برابر شوک‌های اقتصادی (مطالعه موردی: کارگران شهرک‌های صنعتی تهران)

مهرداد نوابخش^۱

۱. استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Navabakhsk@srbiau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخچه دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۶ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۹ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۰۷</p> <p>کلیدواژه‌ها سرمایه اجتماعی، تاب آوری اقتصادی، کارگران صنعتی، شوک‌های اقتصادی، شهرک‌های صنعتی تهران.</p>	<p>مقدمه: پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب آوری اقتصادی کارگران صنعتی در برابر شوک‌های اقتصادی با تأکید بر نقش واسطه‌ای چهار مکانیسم حمایت متقابل، دسترسی به اطلاعات، تقویت اعتماد به نفس و کاهش هزینه مبادله انجام شد.</p> <p>روش‌شناسی: پژوهش کاربردی و از نوع توصیفی-پیمایشی همبستگی بود. جامعه آماری شامل کارگران صنعتی شهرک‌های صنعتی تهران (چهاردانگه، شمس‌آباد، اشتهارد و عباس‌آباد) به تعداد ۱۲۵,۰۰۰ نفر بود. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران ۳۸۵ نفر محاسبه و با احتساب ۲۰ درصد افت به ۴۸۰ نفر افزایش یافت. نمونه‌گیری به روش تصادفی طبقه‌ای چندمرحله‌ای انجام شد. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته شامل چهار بخش (اطلاعات جمعیت‌شناختی، سنجش سرمایه اجتماعی در چهار بعد با ۲۴ گویه، سنجش تاب آوری اقتصادی در چهار بعد با ۲۰ گویه، و سنجش چهار مکانیسم واسطه با ۱۶ گویه) بود. روایی محتوایی با نظر ۱۰ متخصص و محاسبه شاخص‌های CVI و CVR تأیید شد. پایایی با آلفای کرونباخ در مطالعه راهنما (۳۰ نفر) بالای ۰.۷ تأیید گردید. داده‌ها با SPSS نسخه ۲۶ و AMOS نسخه ۲۴ و با استفاده از آمار توصیفی، آزمون t مستقل، تحلیل واریانس یک‌طرفه، رگرسیون خطی چندگانه و مدل‌سازی معادلات ساختاری با بوت‌استرپ تحلیل شدند.</p> <p>یافته‌ها: میانگین سرمایه اجتماعی (۶۸.۴۲ از ۱۲۰) و تاب آوری اقتصادی (۵۸.۷۳ از ۱۰۰) در سطح متوسط بود. پایین‌ترین بعد سرمایه اجتماعی، اعتماد نهادی (۱۳.۵۴) و بالاترین، انسجام اجتماعی (۱۹.۳۱) بود. در تاب آوری، سازگاری (۱۵.۴۲) و تحول (۱۵.۲۵) بالاترین و بازیابی (۱۳.۸۱) پایین‌ترین میانگین را داشتند. تفاوت معناداری بین تاب آوری کارگران با قرارداد دائم (۶۳.۲۴) و موقت (۵۵.۴۷) مشاهده شد. ($t = 5.87, p < 0.001$) همچنین تفاوت معناداری بین صنایع مختلف وجود داشت ($F = 4.23, p = 0.001$) و صنایع غذایی و شیمیایی بالاترین و نساجی پایین‌ترین تاب آوری را نشان دادند. رگرسیون نشان داد انسجام اجتماعی ($\beta = 0.29$) و مشارکت مدنی ($\beta = 0.23$) بیشترین سهم را در پیش‌بینی تاب آوری دارند. ($R^2 = 0.47$) مدل معادلات ساختاری تأیید کرد سرمایه اجتماعی هم به طور مستقیم ($\beta = 0.34$) و هم غیرمستقیم از طریق چهار مکانیسم بر تاب آوری تأثیر می‌گذارد. اثر کل سرمایه اجتماعی ۰.۸۲ بود. در میان مکانیسم‌ها، تقویت اعتماد به نفس قوی‌ترین ($\beta = 0.19$) و کاهش هزینه مبادله ضعیف‌ترین ($\beta = 0.05$) اثر غیرمستقیم را داشتند.</p> <p>نتیجه‌گیری: سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی حیاتی و کم‌هزینه، به طور مستقیم و غیرمستقیم از طریق مکانیسم‌های چهارگانه (به ویژه تقویت اعتماد به نفس) تاب آوری اقتصادی کارگران صنعتی را افزایش می‌دهد. با توجه به سطح پایین اعتماد نهادی، تقویت انسجام اجتماعی، مشارکت مدنی و حمایت عاطفی در محیط کار می‌تواند تا حدی جایگزین حمایت‌های رسمی شود. کارگران با قرارداد موقت و صنایع نساجی آسیب‌پذیرترین گروه‌ها هستند و نیازمند مداخلات هدفمند می‌باشند.</p>
<p>استناد: نوابخش، م. (۱۴۰۴). تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب آوری اقتصادی کارگران صنعتی در برابر شوک‌های اقتصادی (مطالعه موردی: کارگران شهرک‌های صنعتی تهران). <i>مطالعات کار و حمایت اجتماعی</i>، ۱(۲)، ۹۷-۱۱۵.</p>	

Extended Abstract

Purpose

Industrial workers, as a cornerstone of production and employment in the Iranian economy, have been consistently exposed to economic shocks and turbulence. Currency fluctuations, chronic inflation, international sanctions, factory shutdowns, and the recent COVID-19 pandemic have severely impacted the job and livelihood security of this demographic (Zare et al., 2021). The structural characteristics of Iran's economy—namely, reliance on oil revenues, instability in monetary and exchange rate policies, and short-term boom-bust cycles—have subjected industrial workers to a chronic state of “unpredictable insecurity,” rendering them one of the most vulnerable social groups to economic crises. The significance of this study is threefold: First, by identifying the factors influencing the resilience of this vulnerable group, it aids in designing more effective and targeted support policies that transcend mere wage increases, emphasizing instead social and community-based capacity building. Second, social capital, as a low-cost and accessible resource—unlike bank loans or tax incentives for employers—can be fostered in the short term through relatively simple interventions, such as strengthening trade institutions, facilitating access to job-related information, and creating secure spaces for cooperation among workers. Third, identifying the key dimensions of social capital (interpersonal trust, institutional trust, civic participation, and social cohesion) and priority mechanisms (e.g., access to information vs. material support) enables relevant institutions, such as the Ministry of Cooperatives, Labour, and Social Welfare, to concentrate their interventions on the most effective leverage points. Fourth, by comparing workers across different industries (heavy vs. light/small-scale) and employment contracts (permanent vs. temporary/contractual), this study provides a precise portrait of inequalities in access to social capital and resilience capacity, highlighting groups at the highest risk of “failure to recover” following a shock. Thus, this research serves as an “evidence-based vulnerability assessment” for one of the most sensitive segments of the Iranian labor market.

Method

This research is applied in its objective and descriptive-survey in nature, employing a quantitative, cross-sectional, and correlational approach. The statistical population consists of all industrial workers employed in the industrial estates of Tehran province (Chahardangeh, Shamsabad, Eshtehard, and Abbasabad), totaling approximately 125,000 individuals. Based on Cochran's formula with a 95% confidence level and a 5% margin of error, the initial sample size was calculated at 385; this was increased to 480 to account for a 20% potential attrition rate. A multi-stage stratified random sampling method was employed: first, industrial estates were selected, followed by industries within each estate, then industrial units, and finally, workers were selected via simple random sampling.

Data were collected using a structured, self-reporting questionnaire comprising four sections: demographic and occupational data; social capital (measured across four dimensions: interpersonal trust, institutional trust, civic participation, and social cohesion) using 24 items; economic resilience (measured across four dimensions: resistance, recovery, adaptability, and transformation) using 20 items; and four mediating mechanisms (mutual support, access to information, self-confidence empowerment, and transaction cost reduction) using 16 items. All items were scored on a five-point Likert scale. Content validity was verified by ten experts (CVI and CVR indices), and reliability was assessed via Cronbach's alpha in a pilot study of 30 participants (with a minimum acceptable threshold of 0.7).

Findings

The results are derived from the analysis of data collected from 480 industrial workers across the four aforementioned industrial estates in Tehran. The presentation begins with descriptive statistics, encompassing demographic and occupational characteristics, followed by an assessment of the primary variables (social capital, economic resilience, and impact mechanisms). Subsequently, independent t-tests, one-way ANOVA, multiple linear regression, and structural equation modeling (SEM) are employed to test the research hypotheses, with the significance level set at $\alpha = 0.05$.

Conclusion

This study aimed to investigate the impact of social capital on the economic resilience of industrial workers against economic shocks, based on a sample of 452 workers in four industrial estates of Tehran (Chahardangeh, Shamsabad, Eshtehard, and Abbasabad). Descriptive findings indicated that the mean levels of both social capital (68.42 out of 120) and economic resilience (58.73 out of 100) were at a moderate level. Among the dimensions of social capital, social cohesion scored the highest, whereas institutional trust scored the lowest. Regarding the dimensions of economic resilience, adaptability and transformation recorded the highest means, while recovery scored the lowest.

Inferential findings revealed a significant difference in economic resilience based on employment contract types, with permanent contract workers exhibiting higher resilience than their temporary counterparts. Furthermore, significant variations in resilience were observed across different industries, where workers in the food and chemical sectors demonstrated the highest resilience, and those in the textile industry showed the lowest. Correlation coefficients indicated a positive and significant relationship between all dimensions of social capital and resilience (with the exception of the relationship between institutional trust and recovery). Multiple regression analysis demonstrated that social cohesion and civic participation were the primary predictors of resilience, whereas institutional trust did not show a significant predictive contribution. Finally, structural equation modeling (SEM) confirmed that social capital influences economic resilience both directly and indirectly through four mediating mechanisms: mutual support, access to information, empowerment of self-confidence, and transaction cost reduction. Among these, the empowerment of self-confidence emerged as the strongest mediator, while transaction cost reduction served as the weakest.

مقدمه

کارگران صنعتی به عنوان یکی از ارکان اصلی تولید و اشتغال در اقتصاد ایران، همواره در معرض شوک‌ها و تلاطم‌های اقتصادی قرار داشته‌اند. نوسانات ارزی، تورم مزمن، تحریم‌های بین‌المللی، تعطیلی کارخانجات، و به‌تازگی همه‌گیری کرونا، از جمله عواملی هستند که امنیت شغلی و معیشتی این قشر را به شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند (زارع و همکاران، ۱۴۰۰). ویژگی ساختاری اقتصاد ایران - یعنی وابستگی به درآمدهای نفتی، بی‌ثباتی سیاست‌های پولی و ارزی، و ادوار رکود و رونق کوتاه‌مدت - باعث شده است که کارگران صنعتی به صورت مزمن با نوعی «ناامنی پیش‌بینی‌ناپذیر» مواجه باشند. این وضعیت، آن‌ها را به یکی از آسیب‌پذیرترین گروه‌های اجتماعی در برابر هر گونه بحران اقتصادی تبدیل کرده است. بر اساس گزارش مرکز آمار ایران (۱۴۰۲)، حدود ۳۵ درصد از کارگران صنعتی کشور در سه سال گذشته حداقل یک بار بیکاری یا کاهش ساعات کار را تجربه کرده‌اند. همچنین، بیش از ۴۰ درصد از کارگران صنعتی دارای قراردادهای موقت و ناپایدار هستند و از حمایت‌های کامل قانون کار (بیماری، بیکاری، بازنشستگی) محروم می‌باشند. در کنار این آمار، یافته‌های میدانی نشان می‌دهد که بسیاری از کارگران صنعتی در شهرک‌های صنعتی تهران - به دلیل فاصله زیاد از محل سکونت، نبود حمل‌ونقل عمومی ارزان و مؤثر، و هزینه‌های بالای زندگی شهری - با فشار مضاعفی برای حفظ حداقل‌های معیشتی روبه‌رو هستند. این وضعیت، آسیب‌پذیری اقتصادی کارگران را در برابر شوک‌هایی نظیر کاهش ناگهانی سفارشات کارخانه، تاخیر در پرداخت حقوق، یا اخراج ناگهانی به شدت افزایش داده است. در چنین شرایطی، مفهوم «تاب‌آوری اقتصادی» اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. تاب‌آوری اقتصادی به توانایی یک واحد اقتصادی (در اینجا کارگر و خانوار او) برای مقاومت در برابر شوک‌ها، جذب ضربات، بازیابی عملکرد پیشین، و سازگاری با شرایط جدید تعریف می‌شود (بریگلیو و همکاران، ۲۰۲۰). (به عبارت دیگر، تاب‌آوری چیزی فراتر از «زنده ماندن» در بحران است؛ بلکه شامل ظرفیت یادگیری، تغییر مسیر شغلی و حتی ارتقای وضعیت نسبت به پیش از بحران نیز می‌شود. با این حال، سؤال اساسی این است: چه عواملی تاب‌آوری اقتصادی کارگران را افزایش می‌دهند؟ آیا تنها عواملی مانند درآمد، مهارت فردی یا تحصیلات تعیین‌کننده هستند، یا متغیرهای اجتماعی و رابطه‌ای نیز در این زمینه نقش اساسی دارند؟

در سال‌های اخیر، توجه پژوهشگران به «سرمایه اجتماعی» به عنوان یک عامل محافظت‌کننده و تاب‌آورنده معطوف شده است. سرمایه اجتماعی شامل شبکه‌های روابط، اعتماد متقابل، و هنجارهای همکاری است که می‌تواند در زمان بحران، منابع حمایتی را در اختیار فرد قرار دهد (پاتنام، ۲۰۰۰). (برای کارگرانی که از حمایت‌های نهادی و دولتی کمتری برخوردارند، شبکه‌های غیررسمی حمایت (خانواده، همسایگان، همکاران، دوستان صنفی) می‌تواند نقش حیاتی‌تری نسبت به نهادهای رسمی ایفا کند. بر خلاف سرمایه اقتصادی یا انسانی که انباشت آن اغلب نیازمند هزینه و زمان طولانی است، سرمایه اجتماعی تا حدی «در دسترس» و «قابل فعال‌سازی فوری» در زمان بحران است. این ویژگی، سرمایه اجتماعی را به یک دارایی راهبردی برای گروه‌های کم‌درآمد و دارای حمایت نهادی محدود تبدیل می‌کند. با وجود اهمیت موضوع، پژوهش‌های اندکی در ایران به بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی پرداخته‌اند. بیشتر پژوهش‌های موجود یا در سطح کلان (منطقه‌ای و استانی) با استفاده از داده‌های ثانویه انجام شده‌اند - مانند مطالعات رابطه سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اقتصاد مناطق مرزی - یا گروه‌های اجتماعی دیگر (کشاورزان، روستاییان، زنان سرپرست خانوار یا خانوارهای شهری معمولی) را مورد مطالعه قرار داده‌اند. همچنین، اغلب این پژوهش‌ها به سنجش سرمایه اجتماعی در سطح «خوداظهاری» و با شاخص‌های کلی بسنده کرده و کمتر به مکانیسم‌های دقیق تأثیر (همانند حمایت متقابل، دسترسی به اطلاعات، کاهش استرس و کاهش هزینه مبادله) پرداخته‌اند. پژوهش حاضر تلاش دارد تا این شکاف تحقیقاتی را به سه طریق پر کند: اول، تمرکز بر یک گروه صنفی مشخص و آسیب‌پذیر (کارگران صنعتی)؛ دوم، بهره‌گیری از یک مدل چندبعدی از تاب‌آوری (مقاومت، بازیابی، سازگاری، تحول) به جای یک مفهوم کلی و مبهم؛ و سوم، آزمون تجربی مکانیسم‌های واسطه‌ای تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری. اهمیت این پژوهش از چند جنبه قابل بررسی است. نخست، کارگران صنعتی یکی از آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه ایران هستند و بررسی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری آن‌ها می‌تواند به طراحی سیاست‌های حمایتی مؤثرتر و هدفمندتر کمک کند؛ سیاست‌هایی که صرفاً بر افزایش دستمزد متمرکز نیستند، بلکه بر ظرفیت‌سازی اجتماعی و محله‌ای تأکید دارند. دوم، سرمایه اجتماعی به عنوان یک منبع کم‌هزینه و در دسترس (برخلاف وام‌های بانکی یا مشوق‌های مالیاتی برای کارفرمایان) می‌تواند در کوتاه‌مدت و با مداخلات نسبتاً ساده‌ای مانند تقویت نهادهای صنفی، تسهیل

دسترسی به اطلاعات شغلی و ایجاد فضاهای امن برای همکاری میان کارگران، تقویت شود. سوم، شناسایی ابعاد تأثیرگذار سرمایه اجتماعی (اعتماد بین فردی، اعتماد نهادی، مشارکت مدنی و انسجام اجتماعی) و مکانیسم‌های اولویت‌دار (مانند دسترسی به اطلاعات در مقایسه با حمایت مادی) می‌تواند به نهادهای مسئول مانند وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، شرکت شهرک‌های صنعتی و شورای کار کمک کند تا مداخلات خود را بر مؤثرترین نقاط اهرمی متمرکز کنند. چهارم، مقایسه کارگران صنایع مختلف (صنایع مادر و صنایع کوچک) و انواع قراردادهای کاری (دائم، موقت، پیمانی) می‌تواند تصویر دقیق‌تری از نابرابری‌های موجود در دسترسی به سرمایه اجتماعی و ظرفیت تاب‌آوری ارائه دهد و نشان دهد کدام گروه‌ها بیش از همه در معرض خطر «شکست در بازگشت به کار» پس از یک شوک هستند. به این ترتیب، این پژوهش نه تنها یک مطالعه دانشگاهی، بلکه به نوعی یک «ارزیابی آسیب‌پذیری مبتنی بر شواهد» برای یکی از حساسترین گروه‌های بازار کار ایران به شمار می‌رود.

اهداف پژوهش

هدف اصلی

بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی شهرک‌های صنعتی تهران.

اهداف فرعی

۱. سنجش میزان سرمایه اجتماعی و ابعاد آن (اعتماد بین فردی، اعتماد نهادی، مشارکت مدنی، انسجام اجتماعی) در بین کارگران صنعتی شهرک‌های صنعتی تهران.
۲. سنجش میزان تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی در ابعاد چهارگانه (مقاومت، بازیابی، سازگاری، تحول).
۳. شناسایی رابطه بین ابعاد سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اقتصادی، و تعیین میزان سهم هر یک از این ابعاد.
۴. مقایسه تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنایع مختلف (تفکیک بر اساس نوع صنعت و اندازه واحد تولیدی).
۵. مقایسه تاب‌آوری اقتصادی کارگران با انواع قراردادهای کاری (دائم، موقت، پیمانی، ساعتی).
۶. ارائه مدل ساختاری رابطه بین سرمایه اجتماعی (به عنوان متغیر مستقل) و تاب‌آوری اقتصادی (به عنوان متغیر وابسته) با در نظر گرفتن مکانیسم‌های واسطه‌ای (حمایت متقابل، دسترسی به اطلاعات، تقویت اعتماد به نفس، کاهش هزینه مبادله).

سؤالات پژوهش

سؤال اصلی

آیا بین سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی شهرک‌های صنعتی تهران رابطه معناداری وجود دارد؟

سؤالات فرعی

۱. وضعیت سرمایه اجتماعی (در ابعاد چهارگانه) و وضعیت تاب‌آوری اقتصادی (در ابعاد چهارگانه) در میان کارگران صنعتی چگونه است؟
۲. کدام یک از ابعاد سرمایه اجتماعی (اعتماد بین فردی، اعتماد نهادی، مشارکت مدنی، انسجام اجتماعی) بیشترین تأثیر را بر تاب‌آوری اقتصادی (مقاومت، بازیابی، سازگاری، تحول) دارند؟
۳. آیا بین کارگران صنایع مختلف (بر اساس نوع صنعت) از نظر میزان تاب‌آوری اقتصادی تفاوت معناداری وجود دارد؟
۴. آیا بین کارگران با قرارداد دائم و کارگران با قرارداد موقت/پیمانی از نظر میزان تاب‌آوری اقتصادی تفاوت معناداری وجود دارد؟
۵. آیا مکانیسم‌های چهارگانه (حمایت متقابل، دسترسی به اطلاعات، تقویت اعتماد به نفس، کاهش هزینه مبادله) نقش واسطه‌ای در رابطه بین سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اقتصادی ایفا می‌کنند؟

مبانی نظری

مبانی نظری سرمایه اجتماعی: مفاهیم و ابعاد

سرمایه اجتماعی یکی از مفاهیم کلیدی در جامعه‌شناسی معاصر است که توسط نظریه‌پردازانی همچون بوردیو (۱۹۸۶)، کلمن (۱۹۸۸) و پاتنام (۲۰۰۰) توسعه یافته است. بوردیو سرمایه اجتماعی را به عنوان «مجموعه منابع بالقوه یا بالفعل که از طریق شبکه روابط نهادی شده در اختیار فرد قرار می‌گیرد» تعریف می‌کند، در حالی که کلمن بر کارکردهای آن در تسهیل کنش‌های جمعی تأکید دارد. پاتنام نیز سرمایه اجتماعی را به ویژگی‌هایی از سازمان‌های اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها پیوند می‌زند که هماهنگی و همکاری را برای منافع متقابل بهبود می‌بخشند. با وجود این تفاوت‌های مفهومی، اغلب نظریه‌پردازان بر این نکته توافق دارند که سرمایه اجتماعی برخلاف سرمایه فیزیکی یا انسانی، عمدتاً در ساختار روابط میان افراد ظهور می‌یابد و ماهیتی رابطه‌ای و زمینه‌مند دارد. در این پژوهش، برای سنجش تجربی سرمایه اجتماعی، چهار بعد اصلی مفهوم‌سازی شده‌اند که در ادامه تشریح می‌شوند.

اولین بعد، اعتماد بین فردی است که به باور فرد نسبت به قابلیت اعتماد دیگران در تعاملات روزمره اطلاق می‌شود. این بعد با شاخص‌هایی مانند اعتماد به همسایگان، همکاران و مردم محله سنجیده می‌شود. اعتماد بین فردی به عنوان بنیادی‌ترین سطح سرمایه اجتماعی، هزینه‌های مبادله را کاهش داده و همکاری خودجوش را تسهیل می‌کند. در مقابل، اعتماد نهادی به باور فرد نسبت به کارآمدی، بی‌طرفی و صداقت نهادهای عمومی اشاره دارد و شاخص‌های آن شامل اعتماد به شهرداری، دادگستری و رسانه ملی است. نظریه‌پردازانی مانند پاتنام معتقدند اعتماد نهادی از نوعی تعمیم اعتماد بین فردی به سطوح بالاتر نظام اجتماعی حاصل می‌شود و برای پایداری نظم دموکراتیک ضروری است.

سومین بعد، مشارکت مدنی نام دارد که میزان فعالیت داوطلبانه و آگاهانه افراد در امور جمعی را می‌سنجد. شاخص‌های این بعد عبارتند از شرکت در جلسات محله، فعالیت در تشکل‌های خیریه و عضویت در انجمن‌های صنفی یا مردمی. بر اساس دیدگاه کلمن، مشارکت مدنی نه تنها بازتابی از سرمایه اجتماعی موجود است، بلکه خود به بازتولید و انباشت آن نیز منجر می‌شود؛ زیرا هر بار که فردی در یک کنش جمعی شرکت می‌کند، شبکه روابط خود را گسترش داده و هنجارهای همکاری را تقویت می‌نماید. مشارکت مدنی بالا نشان‌دهنده تمایل افراد به هزینه کردن زمان و انرژی برای منافع جمعی فراتر از منافع شخصی است و معمولاً با نرخ‌های پایین‌تر جرم و بی‌سازمانی اجتماعی همبستگی دارد.

چهارمین و آخرین بعد، انسجام اجتماعی است که به احساس تعلق، دلبستگی و همبستگی فرد با گروه مرجع خود (مانند محله، شهر یا گروه همسالان) اشاره دارد. شاخص‌های کلیدی این بعد شامل احساس تعلق به محله و میزان همکاری با همسایگان در مسائل روزمره مانند مراقبت از کودکان، نگهداری از فضای مشترک یا کمک در شرایط اضطراری است. از منظر نظری، انسجام اجتماعی حاصل تعامل دیالکتیکی میان اعتماد و مشارکت مدنی در طول زمان است؛ به این معنا که اعتماد اولیه امکان مشارکت را فراهم می‌کند، مشارکت مکرر انسجام را افزایش می‌دهد و انسجام قوی‌تر نیز اعتماد نهادی و بین فردی را بازتولید می‌کند. در مجموع، مدل چهاربعدی ارائه‌شده در این پژوهش - مشتمل بر اعتماد بین فردی، اعتماد نهادی، مشارکت مدنی و انسجام اجتماعی - چارچوبی جامع و در عین حال عملیاتی برای سنجش سرمایه اجتماعی فراهم می‌آورد. این مدل ضمن بهره‌گیری از دستاوردهای نظری بوردیو، کلمن و پاتنام، امکان بررسی همزمان سطوح خرد (روابط میان فردی) و کلان (نهادهای و ساختارها) را در تحلیل‌های تجربی مهیا می‌سازد.

تاب‌آوری اقتصادی: مفاهیم و ابعاد

تاب‌آوری اقتصادی مفهومی چندبعدی است که در ادبیات رشته‌های مختلف از جمله اقتصاد مقاومتی، مدیریت بحران و جامعه‌شناسی اقتصادی تعاریف متفاوتی یافته است. هالگات (۲۰۱۶) تاب‌آوری اقتصادی را «توانایی یک سیستم اقتصادی برای جذب و کاهش اختلالات در حین حفظ عملکردهای اصلی خود» تعریف می‌کند. از سوی دیگر، مارتین (۲۰۱۲) بر جنبه پویای آن تأکید دارد و آن را ظرفیت یک منطقه یا بخش اقتصادی برای مقاومت در برابر شوک، بازیابی از آن، سازگاری با شرایط جدید و در

نهایت تحول ساختاری می‌داند. در این پژوهش، با اقتباس از مدل چهارمرحله‌ای مارتین و بریگز (۲۰۱۹)، تاب‌آوری اقتصادی در چهار بعد مقاومت، بازیابی، سازگاری و تحول مفهوم‌سازی و سنجیده شده است.

بعد اول، مقاومت، به توانایی حفظ سطح رفاه و عملکرد اقتصادی در زمان وقوع شوک اطلاق می‌شود. این بعد بیانگر ظرفیت واحدهای اقتصادی (از جمله کارگران و خانوارها) برای مهار اثرات اولیه بحران بدون آنکه دچار افت شدید در شاخص‌های رفاهی شوند، است. شاخص‌های اصلی مقاومت عبارتند از ثبات سطح مصرف (عدم کاهش شدید هزینه‌های خوراک، مسکن و بهداشت) و عدم اجبار به فروش دارایی‌های اساسی مانند خانه، خودرو یا وسایل تولید. خانوارها یا کارگرانی که در شش ماه اول یک شوک اقتصادی، مصرف خود را بیش از ۳۰ درصد کاهش ندهند و مجبور به فروش دارایی‌های مولد نشوند، از مقاومت اقتصادی بالایی برخوردارند.

بعد دوم، بازیابی، به سرعت و کیفیت بازگشت به وضعیت پیش از شوک اشاره دارد. در حالی که مقاومت به عمق افت اولیه مربوط می‌شود، بازیابی به طول دوره نقاهت اقتصادی مرتبط است. شاخص کلیدی این بعد، زمان بازگشت به درآمد قبلی (در سطح فردی یا خانوار) است. بر اساس مطالعات تجربی (مانند بررسی سازمان بین‌المللی کار پس از بحران مالی ۲۰۰۸)، کارگرانی که ظرف ۱۲ تا ۱۸ ماه پس از شوک به سطح درآمد پیشین خود بازمی‌گردند، دارای بازیابی سریع محسوب می‌شوند. این بعد به ویژه برای کارگران صنعتی که با تعطیلی موقت کارخانه‌ها یا کاهش ساعات کاری مواجه می‌شوند، حیاتی است.

بعد سوم، سازگاری، به توانایی تغییر رفتار اقتصادی، الگوی مصرف یا منابع درآمد در پاسخ به شوک اطلاق می‌شود. برخلاف مقاومت که یک واکنش انفعالی (جذب شوک) است و بازیابی که بازگشت به وضعیت سابق است، سازگاری یک فرآیند فعالانه برای تطبیق با شرایط جدید محسوب می‌شود. شاخص اصلی این بعد، تنوع‌بخشی به منابع درآمد است؛ به عنوان مثال کارگری که پس از کاهش حقوق در کارخانه اصلی، به کار پیمانی‌یابی، رانندگی اینترنتی یا مشاغل موقت روی می‌آورد، سازگاری بالایی نشان داده است. نظریه‌پردازانی مانند هولینگ (۱۹۷۳) در بوم‌شناسی سیستم‌ها معتقدند سازگاری گاهی مهم‌تر از مقاومت است زیرا سیستم را برای شوک‌های آینده آماده می‌کند.

چهارمین و آخرین بعد، تحول، پیشرفته‌ترین سطح تاب‌آوری اقتصادی است که به توانایی یادگیری از بحران و بهبود ساختاری نسبت به وضعیت پیش از شوک اشاره دارد. در این بعد، نه تنها فرد یا خانوار به حالت قبل بازمی‌گردد (بازیابی) یا خود را با شرایط بد وفق می‌دهد (سازگاری)، بلکه از تجربه شوک برای ارتقای پایدار سرمایه‌های انسانی و اقتصادی خود استفاده می‌کند. شاخص کلیدی تحول، کسب مهارت‌های جدید (مانند آموزش فنی، سواد دیجیتال یا یادگیری یک حرفه دیگر) است. یک کارگر صنعتی که پس از بحران تعطیلی کارخانه، در یک دوره آموزشی شرکت کرده و به شغلی با درآمد بالاتر و امنیت بیشتر دست یابد، تحول اقتصادی را تجربه کرده است.

در مجموع، مدل چهاربعدی مقاومت، بازیابی، سازگاری و تحول چارچوبی پویا و تدریجی برای سنجش تاب‌آوری اقتصادی فراهم می‌آورد. این مدل به پژوهشگر اجازه می‌دهد نه تنها میزان آسیب‌پذیری کارگران در برابر شوک‌ها را بسنجد، بلکه ظرفیت آن‌ها برای گذار از وضعیت بحران به وضعیت بهتر را نیز ارزیابی کند. در این پژوهش، هر چهار بعد با استفاده از شاخص‌های ارائه‌شده در جدول فوق عملیاتی شده و در پرسشنامه نهایی گنجانده خواهد شد. پیوند این چارچوب با سرمایه اجتماعی – به عنوان متغیر مستقل پژوهش – در فصل‌های بعدی مورد آزمون تجربی قرار می‌گیرد.

مکانیسم‌های تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اقتصادی

بر اساس ادبیات نظری و تجربی، سرمایه اجتماعی از طریق چهار مکانیسم اصلی بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی در برابر شوک‌های اقتصادی تأثیر می‌گذارد: حمایت متقابل، دسترسی به اطلاعات، تقویت اعتماد به نفس و کاهش هزینه مبادله. این مکانیسم‌ها به طور همزمان و تعاملی عمل می‌کنند و شدت تأثیر هر یک بسته به بافت اجتماعی و نوع شوک اقتصادی متفاوت است.

اولین مکانیسم، حمایت متقابل، ناظر بر این واقعیت است که شبکه‌های اجتماعی قوی، منابع مادی و غیرمادی را در زمان بحران به سمت افراد نیازمند هدایت می‌کنند. در شرایطی که کارگر صنعتی در اثر شوک‌هایی مانند تعطیلی کارخانه، کاهش ساعات کاری

یا اخراج موقت با افت درآمد مواجه می‌شود، سرمایه اجتماعی از طریق شبکه‌های خانوادگی، همسایگی و صنفی می‌تواند کسری منابع را جبران کند. این حمایت می‌تواند به شکل قرض‌های بدون بهره، کمک‌های نقدی، ارائه مسکن موقت یا حتی کمک به مراقبت از کودکان برای آزادسازی زمان جهت جستجوی شغل جدید باشد. آلدریچ (۲۰۱۲) در مطالعه تطبیقی خود بر روی چهار جامعه آسیب‌دیده از بلایای طبیعی (زلزله توکیو ۱۹۲۳، زلزله کوبه ۱۹۹۵، سونامی اقیانوس هند ۲۰۰۴ و طوفان کاترینا در نیواورلئان) نشان داد که جوامع دارای شبکه‌های اجتماعی قوی‌تر، توانایی بسیار بیشتری در هماهنگی فرآیند بهبودی و توزیع مؤثر کمک‌ها داشتند. به عبارت دقیق‌تر، آنچه تفاوت میان بازسازی موفق و فروپاشی را تعیین می‌کند، عمق سرمایه اجتماعی جامعه است، نه صرفاً میزان کمک‌های دولتی یا بین‌المللی.

دومین مکانیسم، دسترسی به اطلاعات، به نقش کلیدی شبکه‌های اجتماعی در تسهیل جریان اطلاعات مرتبط با فرصت‌های شغلی و اقتصادی اشاره دارد. گرانووتر (۱۹۷۳) در مطالعه کلاسیک خود درباره «قوت پیوندهای ضعیف» نشان داد که اغلب اطلاعات مربوط به مشاغل جدید نه از طریق دوستان نزدیک (پیوندهای قوی) که بیشتر اطلاعات تکراری دارند، بلکه از طریق آشنایان و ارتباطات دورتر (پیوندهای ضعیف) به دست می‌آید. برای کارگری که شغل خود را در اثر شوک اقتصادی از دست داده است، عضویت در شبکه‌های اجتماعی گسترده (مانند انجمن‌های صنفی، گروه‌های همکاران سابق یا حتی شبکه‌های مجازی) شانس آگاهی از فرصت‌های شغلی پنهان در بازار کار را به شدت افزایش می‌دهد. این اطلاعات می‌تواند شامل آگهی‌های استخدام نشده، معرفی به کارفرمایان یا آگاهی از دوره‌های آموزشی رایگان باشد. بدون این شبکه‌ها، کارگران به طور انحصاری به کانال‌های رسمی و نهادی (مانند کاربایی‌ها و آگهی‌های روزنامه) متکی می‌شوند که معمولاً پوشش ناقصی از فرصت‌های موجود ارائه می‌دهند. سومین مکانیسم، تقویت اعتماد به نفس، به آثار روان‌شناختی سرمایه اجتماعی بر ظرفیت تصمیم‌گیری و تاب‌آوری فردی اشاره دارد. کوهن و ویلیس (۱۹۸۵) در نظریه «فرضیه تعدیل‌کنندگی» خود استدلال می‌کنند که حمایت اجتماعی نه لزوماً از طریق تأمین مستقیم منابع، بلکه از طریق تعدیل و کاهش آثار منفی استرس بر سلامت روانی و شناختی عمل می‌کند. به این معنا که در شرایط بحرانی، صرف آگاهی از وجود دیگرانی که می‌توان بر آن‌ها تکیه کرد، سطح کورتیزول (هورمون استرس) را کاهش داده و توانایی فرد برای تفکر منطقی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مؤثر را حفظ می‌کند. این یافته در مطالعات متعدد بعدی تأیید شده است. برای یک کارگر صنعتی که با تهدید بیکاری مواجه شده است، برخورداری از شبکه حمایت اجتماعی قابل اتکا نه تنها منابع ملموس فراهم می‌کند، بلکه با کاهش اضطراب و استرس، امکان ارزیابی واقع‌بینانه‌تر گزینه‌های پیش رو و انتخاب مسیرهای سازگارانه (مانند پذیرش آموزش مجدد یا تغییر حرفه) را تسهیل می‌نماید.

چهارمین مکانیسم، کاهش هزینه مبادله، بر نقش اعتماد به عنوان زیربنای همکاری‌های اقتصادی تأکید دارد. پاتنام (۲۰۰۰) در اثر مشهور خود «بولینگ به تنهایی» استدلال می‌کند که سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد اعتماد عمومی، هنجارهای بازپرداخت و شهرت اجتماعی، هزینه‌های مبادله در معاملات اقتصادی را به شدت کاهش می‌دهد. در بسیاری از متون اقتصاد نئوکلاسیک، روابط انسانی و اعتماد به عنوان عوامل «برون‌زا» در نظر گرفته می‌شوند، در حالی که در عمل، تمام فعالیت‌های اقتصادی بر بستری از روابط انسانی استوار هستند. در زمینه تاب‌آوری اقتصادی کارگران، این مکانیسم به این معناست که کارگری با سرمایه اجتماعی بالا، در شرایط بحرانی راحت‌تر می‌تواند وام دریافت کند، با دیگران مشارکت شغلی موقت تشکیل دهد، یا در قالب تعاونی‌های کارگری فعالیت کند، زیرا اعتماد موجود در شبکه، نیاز به قراردادهای رسمی پرهزینه و تضمین‌های بانکی را کاهش می‌دهد. برعکس، در جوامعی با سرمایه اجتماعی پایین، حتی روابط اقتصادی ساده نیز مستلزم صرف هزینه‌های زمانی و مالی زیادی برای اعتبارسنجی، نظارت و اجرای قراردادهاست که این امر خود به مانعی برای بازیابی و سازگاری اقتصادی تبدیل می‌شود.

در مجموع، چهار مکانیسم یادشده به طور موازی و تعاملی عمل می‌کنند. به عنوان مثال، کاهش هزینه مبادله (پاتنام) موجب تسهیل حمایت متقابل (آلدریچ) می‌شود و همزمان، دسترسی به اطلاعات (گرانووتر) از طریق شبکه‌های اجتماعی، اعتماد به نفس فرد (کوهن و ویلیس) را نیز افزایش می‌دهد. این پیوندهای نظری نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی نه یک عامل حاشیه‌ای، بلکه یک مکانیسم محوری و چندکاناله در تعیین میزان آسیب‌پذیری یا تاب‌آوری اقتصادی کارگران در برابر شوک‌هاست.

فرضیه اصلی

بین سرمایه اجتماعی کارگران صنعتی و تاب‌آوری اقتصادی آن‌ها در برابر شوک‌های اقتصادی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
فرضیه‌های فرعی (بر اساس ابعاد تاب‌آوری)

۱. بین سرمایه اجتماعی کارگران صنعتی و مقاومت اقتصادی آن‌ها در برابر شوک‌های اقتصادی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
۲. بین سرمایه اجتماعی کارگران صنعتی و بازیابی اقتصادی آن‌ها در برابر شوک‌های اقتصادی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
۳. بین سرمایه اجتماعی کارگران صنعتی و سازگاری اقتصادی آن‌ها در برابر شوک‌های اقتصادی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
۴. بین سرمایه اجتماعی کارگران صنعتی و تحول اقتصادی آن‌ها در برابر شوک‌های اقتصادی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

فرضیه‌های فرعی (بر اساس مکانیسم‌های تأثیر)

۵. حمایت متقابل ناشی از سرمایه اجتماعی، تأثیر مثبت و معناداری بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی دارد.
۶. دسترسی به اطلاعات شغلی از طریق شبکه‌های اجتماعی، تأثیر مثبت و معناداری بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی دارد.
۷. تقویت اعتماد به نفس ناشی از حمایت اجتماعی، تأثیر مثبت و معناداری بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی دارد.
۸. کاهش هزینه مبادله به واسطه اعتماد اجتماعی، تأثیر مثبت و معناداری بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی دارد.

فرضیه‌های فرعی (تعاملی - برای تحلیل مسیر)

۹. تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی به طور غیرمستقیم و از طریق مکانیسم دسترسی به اطلاعات نیز اعمال می‌شود.
۱۰. تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی به طور غیرمستقیم و از طریق مکانیسم تقویت اعتماد به نفس نیز اعمال می‌شود.

روش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی-پیمایشی از نوع همبستگی است که با رویکرد کمی و به روش مقطعی انجام می‌شود. جامعه آماری پژوهش را همه کارگران صنعتی شاغل در شهرک‌های صنعتی استان تهران (چهاردانگه، شمس‌آباد، اشتهارد و عباس‌آباد) به تعداد تقریبی ۱۲۵,۰۰۰ نفر تشکیل می‌دهند. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۵ درصد و خطای ۵ درصد، ۳۸۵ نفر محاسبه شده که با احتساب ۲۰ درصد افت، به ۴۸۰ نفر افزایش یافته است. نمونه‌گیری به روش تصادفی طبقه‌ای چندمرحله‌ای انجام می‌شود: ابتدا شهرک‌های صنعتی، سپس درون هر شهرک صنایع مختلف، پس از آن واحدهای صنعتی و در نهایت کارگران به صورت تصادفی ساده انتخاب می‌گردند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه خودگزارشی ساختاریافته در چهار بخش است: اطلاعات جمعیت‌شناختی و شغلی، سنجش سرمایه اجتماعی در چهار بعد (اعتماد بین‌فردی، اعتماد نهادی، مشارکت مدنی، انسجام اجتماعی) با ۲۴ گویه، سنجش تاب‌آوری اقتصادی در چهار بعد (مقاومت، بازیابی، سازگاری، تحول) با ۲۰ گویه، و سنجش چهار مکانیسم واسطه (حمایت متقابل، دسترسی به اطلاعات، تقویت اعتماد به نفس، کاهش هزینه مبادله) با ۱۶ گویه. تمام گویه‌ها بر اساس طیف پنج درجه‌ای لیکرت نمره‌گذاری می‌شوند. روایی محتوایی پرسشنامه با نظر ۱۰ نفر از متخصصان و با محاسبه شاخص CVI و CVR تأیید می‌شود و پایایی آن از طریق محاسبه ضریب آلفای کرونباخ در یک مطالعه راهنما با ۳۰ نفر (با حداقل قابل قبول ۰.۷) سنجیده خواهد شد.

داده‌ها به صورت میدانی و با حضور پژوهشگر در شهرک‌های صنعتی و پس از اخذ مجوزهای لازم از شرکت شهرک‌های صنعتی و مدیریت هر واحد تولیدی جمع‌آوری می‌شود. پیش از توزیع پرسشنامه، اهداف پژوهش برای هر شرکت‌کننده توضیح داده شده و

رضایت آگاهانه کتبی اخذ می‌گردد؛ همچنین به کارگران اطمینان داده می‌شود که پاسخ‌های آن‌ها ناشناس و محرمانه خواهد ماند و در اختیار کارفرما قرار نمی‌گیرد. میانگین زمان تکمیل هر پرسشنامه ۲۰ تا ۲۵ دقیقه است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ و AMOS نسخه ۲۴ استفاده می‌شود. در بخش آمار توصیفی، شاخص‌هایی نظیر میانگین، انحراف معیار، فراوانی و درصد محاسبه می‌گردد. در بخش آمار استنباطی، برای مقایسه میانگین تاب‌آوری بر اساس نوع قرارداد از آزمون t مستقل، برای مقایسه صنایع مختلف از تحلیل واریانس یک‌طرفه (ANOVA) و آزمون تعقیبی توکی، و برای تعیین سهم ابعاد سرمایه اجتماعی در پیش‌بینی تاب‌آوری از رگرسیون خطی چندگانه استفاده می‌شود. همچنین، برای آزمون همزمان فرضیه‌های مستقیم و غیرمستقیم (نقش واسطه‌ای چهار مکانیسم)، مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) با روش بوت‌استرپ برای بررسی معناداری اثرات واسطه‌ای به کار می‌رود. رعایت ملاحظات اخلاقی شامل اخذ رضایت آگاهانه، حفظ محرمانگی، ناشناس ماندن داده‌ها، عدم آسیب به شرکت‌کنندگان، و تأیید طرح در کمیته اخلاق پژوهش دانشگاه است.

یافته‌ها

یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌های گردآوری‌شده از ۴۸۰ کارگر صنعتی شاغل در چهار شهرک صنعتی تهران (چهاردانگه، شمس‌آباد، اشتهارد و عباس‌آباد) ارائه می‌گردد. ابتدا آمار توصیفی شامل ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و شغلی نمونه، سپس وضعیت متغیرهای اصلی پژوهش (سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری اقتصادی و مکانیسم‌های تأثیر) گزارش می‌شود. در ادامه، برای آزمون فرضیه‌ها از آزمون‌های t مستقل، تحلیل واریانس یک‌طرفه، رگرسیون خطی چندگانه و مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شده است. سطح معناداری در همه آزمون‌ها ۰.۰۵ در نظر گرفته شده است.

جدول ۱: متغیرهای جمعیت‌شناختی (جنسیت، وضعیت تأهل، تحصیلات)

متغیر	طبقه	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۴۰۷	۹۰.۰
	زن	۴۵	۱۰.۰
وضعیت تأهل	مجرد	۱۲۲	۲۷.۰
	متاهل	۳۱۴	۶۹.۵
	مطلقه/جداشده	۱۶	۳.۵
تحصیلات	بی‌سواد/خواندن و نوشتن	۳۶	۸.۰
	ابتدایی/راهنمایی	۹۵	۲۱.۰
	دیپلم	۱۸۱	۴۰.۰
	فوق دیپلم/لیسانس	۱۲۲	۲۷.۰
	بالتر از لیسانس	۱۸	۴.۰

جدول فوق توزیع فراوانی و درصدی سه متغیر جمعیت‌شناختی نمونه را نشان می‌دهد. بر اساس یافته‌ها، ۹۰ درصد از نمونه را مردان تشکیل می‌دهند و سهم زنان تنها ۱۰ درصد است. از نظر وضعیت تأهل، اکثریت نمونه (۶۹.۵ درصد) متأهل هستند؛ مجردها ۲۷ درصد و مطلقه/جداشده‌ها تنها ۳.۵ درصد را شامل می‌شوند. در زمینه تحصیلات، بیشترین فراوانی مربوط به دیپلم (۴۰ درصد) است، سپس فوق دیپلم/لیسانس (۲۷ درصد)، ابتدایی/راهنمایی (۲۱ درصد)، بی‌سواد/خواندن و نوشتن (۸ درصد) و بالاتر از لیسانس (۴ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۲: متغیرهای شغلی و سابقه بیکاری (نوع صنعت، نوع قرارداد، تجربه بیکاری/کاهش کار در ۳ سال اخیر)

متغیر	طبقه	فراوانی	درصد
نوع صنعت	فلزی و ماشین‌آلات	۱۴۵	۳۲.۱
	نساجی و پوشاک	۷۲	۱۵.۹
	شیمیایی و سلولزی	۶۸	۱۵.۰
	غذایی و آشامیدنی	۵۹	۱۳.۱
	الکترونیک و مخابرات	۵۴	۱۱.۹

۱۱.۹	۵۴	سایر	نوع قرارداد
۴۲.۰	۱۹۰	دائم	
۵۸.۰	۲۶۲	موقت/پیمانی/ساعتی	تجربه بیکاری/کاهش کار (۳ سال اخیر)
۳۳.۰	۱۴۹	هیچ	
۳۸.۹	۱۷۶	یک بار	
۱۵.۹	۷۲	دو بار	
۱۲.۲	۵۵	سه بار یا بیشتر	

جدول فوق وضعیت شغلی و سابقه بی‌کاری نمونه را نشان می‌دهد. از نظر نوع صنعت، بیشترین فراوانی مربوط به صنعت فلزی و ماشین‌آلات با ۳۲.۱ درصد است؛ پس از آن به ترتیب نساجی و پوشاک (۱۵.۹ درصد)، شیمیایی و سلولزی (۱۵.۰ درصد)، غذایی و آشامیدنی (۱۳.۱ درصد) و الکترونیک و مخابرات (۱۱.۹ درصد) قرار دارند. در مورد نوع قرارداد، ۵۸ درصد نمونه دارای قرارداد موقت/پیمانی/ساعتی و ۴۲ درصد دارای قرارداد دائم هستند. در زمینه تجربه بیکاری یا کاهش کار در سه سال اخیر، حدود یک سوم (۳۳ درصد) هیچ تجربه‌ای نداشته‌اند؛ ۳۸.۹ درصد یک بار، ۱۵.۹ درصد دو بار و ۱۲.۲ درصد سه بار یا بیشتر این تجربه را داشته‌اند

جدول ۳: شاخص‌های توصیفی سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری اقتصادی و مکانیسم‌های تأثیر

متغیر/بعد	میانگین	انحراف معیار	دامنه قابل دستیابی	دامنه واقعی	چولگی	کشیدگی
سرمایه اجتماعی (کل)	۶۸.۴۲	۱۲.۳۷	۱۲-۲۴	۱۰۵-۳۵	-۰.۲۴	۰.۱۸
اعتماد بین‌فردی	۱۸.۳۶	۴.۲۱	۳-۶	۲۸-۸	-۰.۳۱	۰.۰۵
اعتماد نهادی	۱۳.۵۴	۴.۸۳	۳-۶	۲۶-۶	-۰.۴۲	۰.۳۶
مشارکت مدنی	۱۷.۲۱	۳.۹۴	۳-۶	۲۷-۹	-۰.۱۵	۰.۲۲
انسجام اجتماعی	۱۹.۳۱	۳.۷۶	۳-۶	۲۹-۱۰	-۰.۵۸	۰.۴۷
تاب‌آوری اقتصادی (کل)	۵۸.۷۳	۱۱.۲۴	۱۰-۲۰	۹۲-۳۲	-۰.۳۳	۰.۲۶
مقاومت	۱۴.۲۵	۳.۵۶	۲۵-۵	۲۳-۶	-۰.۱۹	۰.۱۱
بازیابی	۱۳.۸۱	۳.۲۸	۲۵-۵	۲۴-۷	-۰.۰۷	۰.۴۳
سازگاری	۱۵.۴۲	۳.۱۵	۲۵-۵	۲۵-۸	-۰.۴۴	۰.۲۹
تحول	۱۵.۲۵	۳.۴۹	۲۵-۵	۲۴-۷	-۰.۲۳	۰.۱۶
مکانیسم‌های تأثیر (کل)	۵۲.۸۴	۹.۶۳	۸-۱۶	۷۶-۲۹	-۰.۲۷	۰.۳۴
حمایت متقابل	۱۳.۲۱	۳.۱۲	۲۰-۴	۲۰-۶	-۰.۱۴	۰.۲۸
دسترسی به اطلاعات	۱۲.۸۴	۳.۴۳	۲۰-۴	۱۹-۵	-۰.۱۱	۰.۵۲
تقویت اعتماد به نفس	۱۴.۳۲	۲.۸۹	۲۰-۴	۲۰-۷	-۰.۵۳	۰.۶۱
کاهش هزینه مبادله	۱۲.۴۷	۳.۰۵	۲۰-۴	۱۸-۵	-۰.۰۳	۰.۴۰

میانگین سرمایه اجتماعی (۶۸.۴۲ از ۱۲۰) نشان‌دهنده سطح متوسط رو به پایین سرمایه اجتماعی در میان کارگران صنعتی است. از میان ابعاد، انسجام اجتماعی بالاترین میانگین (۱۹.۳۱) و اعتماد نهادی پایین‌ترین میانگین (۱۳.۵۴) را دارد که بیانگر اعتماد پایین کارگران به نهادهای عمومی (دادگستری، اداره کار، رسانه ملی) است. میانگین تاب‌آوری اقتصادی (۵۸.۷۳ از ۱۰۰) نیز در سطح متوسط ارزیابی می‌شود. از میان ابعاد تاب‌آوری، سازگاری (۱۵.۴۲) و تحول (۱۵.۲۵) بالاترین مقادیر را دارند و بازیابی کمترین (۱۳.۸۱). این یافته نشان می‌دهد کارگران تا حدی توانایی سازگاری با شوک‌ها را دارند اما در بازگشت سریع به وضعیت پیش از شوک با مشکل مواجه‌اند. همچنین میانگین مکانیسم تقویت اعتماد به نفس (۱۴.۳۲) بالاتر از سایر مکانیسم‌هاست که حاکی از نقش مهم حمایت عاطفی در تاب‌آوری است.

یافته‌های استنباطی

جدول ۵: مقایسه میانگین تاب‌آوری اقتصادی در کارگران با قرارداد دائم و موقت

گروه	تعداد	میانگین تاب‌آوری	انحراف معیار	t	درجه آزادی	سطح معناداری
قرارداد دائم	۱۹۰	۶۳.۲۴	۱۰.۳۱	۵.۸۷	۴۵۰	۰.۰۰۰
قرارداد موقت/پیمانی	۲۶۲	۵۵.۴۷	۱۱.۰۵			

یافته‌های آزمون t مستقل نشان می‌دهد تفاوت معناداری بین تاب‌آوری اقتصادی کارگران با قرارداد دائم و کارگران با قرارداد موقت/پیمانی وجود دارد. ($t = 5.87, p < 0.001$) میانگین تاب‌آوری در گروه قرارداد دائم (۶۳.۲۴) به طور معناداری بالاتر از گروه قرارداد موقت (۵۵.۴۷) است. اندازه اثر (تفاوت استاندارد شده) برابر ۰.۷۲ است که یک تفاوت متوسط تا بزرگ محسوب می‌شود.

جدول ۶: مقایسه میانگین تاب‌آوری اقتصادی در صنایع مختلف (تحلیل واریانس یک‌طرفه)

انحراف معیار	میانگین تاب‌آوری	تعداد	نوع صنعت
۱۰.۵۶	۶۰.۱۲	۱۴۵	فلزی و ماشین‌آلات
۱۲.۰۳	۵۴.۲۸	۷۲	نساجی و پوشاک
۱۰.۸۷	۶۱.۴۵	۶۸	شیمیایی و سلولزی
۹.۹۲	۶۲.۰۱	۵۹	غذایی و آشامیدنی
۱۱.۴۵	۵۷.۳۲	۵۴	الکترونیک و مخابرات
۱۲.۲۱	۵۵.۸۷	۵۴	سایر

نتایج تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان داد تفاوت معناداری بین میانگین تاب‌آوری اقتصادی در صنایع مختلف وجود دارد ($F(5, 446)$). ($4.23, p = 0.001$) آزمون تعقیبی توکی نشان داد که کارگران صنایع غذایی (۶۲.۰۱) و شیمیایی (۶۱.۴۵) به طور معناداری تاب‌آوری بالاتری نسبت به کارگران صنایع نساجی (۵۴.۲۸) و سایر صنایع (۵۵.۸۷) دارند. ($p < 0.05$) تفاوت بین سایر گروه‌ها معنادار نبود.

جدول ۷: ماتریس همبستگی پیرسون بین ابعاد سرمایه اجتماعی و ابعاد تاب‌آوری اقتصادی

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
۱. اعتماد بین فردی	۱								
۲. اعتماد نهادی	**۰.۳۹	۱							
۳. مشارکت مدنی	**۰.۴۳	**۰.۲۲	۱						
۴. انسجام اجتماعی	**۰.۵۶	**۰.۳۱	**۰.۴۸	۱					
۵. مقاومت	**۰.۳۴	*۰.۱۸	**۰.۳۲	**۰.۴۱	۱				
۶. بازیابی	**۰.۲۷	۰.۱۲	**۰.۲۹	**۰.۳۵	**۰.۵۲	۱			
۷. سازگاری	**۰.۳۹	*۰.۲۱	**۰.۴۳	**۰.۴۸	**۰.۴۷	**۰.۴۴	۱		
۸. تحول	**۰.۳۶	*۰.۲۴	**۰.۴۰	**۰.۴۵	**۰.۴۳	**۰.۳۹	**۰.۵۸	۱	
۹. تاب‌آوری کل	**۰.۴۱	*۰.۲۳	**۰.۴۵	**۰.۵۲	**۰.۷۸	**۰.۷۴	**۰.۸۰	**۰.۷۶	۱

** $p < 0.01, p < 0.05$

بین همه ابعاد سرمایه اجتماعی (به جز اعتماد نهادی با بازیابی) با همه ابعاد تاب‌آوری اقتصادی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. قوی‌ترین همبستگی بین انسجام اجتماعی و تاب‌آوری کل ($r = 0.52, p < 0.01$) و همچنین بین مشارکت مدنی و سازگاری ($r = 0.43, p < 0.01$) مشاهده می‌شود. اعتماد نهادی ضعیف‌ترین همبستگی را با تاب‌آوری دارد و با بعد بازیابی همبستگی معناداری نشان نمی‌دهد. ($r = 0.12, p > 0.05$)

برای تعیین سهم هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی در پیش‌بینی تاب‌آوری اقتصادی و کنترل اثر متغیرهای جمعیت‌شناختی، از رگرسیون خطی چندگانه به روش همزمان استفاده شد.

جدول ۸: خلاصه مدل رگرسیون برای پیش‌بینی تاب‌آوری اقتصادی

متغیر پیش‌بین	B (ضریب غیراستاندارد)	خطای استاندارد	β (ضریب استاندارد)	t	p-value
(ثابت)	۲۴.۵۶	۳.۸۷	-	۶.۳۵	۰.۰۰۰
اعتماد بین فردی	۰.۲۸	۰.۱۲	۰.۱۱	۲.۳۳	۰.۰۲۰
اعتماد نهادی	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۴	۱.۰۰	۰.۳۱۸
مشارکت مدنی	۰.۶۴	۰.۱۳	۰.۲۳	۴.۹۲	۰.۰۰۰
انسجام اجتماعی	۰.۸۷	۰.۱۴	۰.۲۹	۶.۲۱	۰.۰۰۰
سن	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۴	۱.۲۵	۰.۲۱۲

تخصیلات	۱.۱۲	۰.۳۵	۰.۱۲	۳.۲۰	۰.۰۰۱
نوع قرارداد (دائم=۱)	۴.۸۳	۰.۹۷	۰.۲۱	۴.۹۸	۰.۰۰۰
درآمد ماهانه	۰.۱۸	۰.۰۸	۰.۰۹	۲.۲۵	۰.۰۲۵

$$R^2 = 0.47, R^2 \text{ تعدیل شده} = 0.46, F(8, 443) = 39.12, p < 0.001$$

مدل رگرسیون توانست ۴۷ درصد از واریانس تاب‌آوری اقتصادی را تبیین کند. ($R^2 = 0.47$) در میان ابعاد سرمایه اجتماعی، انسجام اجتماعی ($\beta = 0.29, p < 0.001$) دارای بیشترین سهم در پیش‌بینی تاب‌آوری است، پس از آن مشارکت مدنی ($\beta = 0.23, p < 0.001$) و اعتماد بین‌فردی ($\beta = 0.11, p = 0.020$) قرار دارند. اعتماد نهادی سهم معناداری در پیش‌بینی تاب‌آوری نداشت. ($p = 0.318$) در میان متغیرهای کنترل، نوع قرارداد ($\beta = 0.21, p < 0.001$) و تخصیلات ($\beta = 0.12, p = 0.001$) و درآمد ماهانه ($\beta = 0.09, p = 0.025$) نیز تأثیر معناداری بر تاب‌آوری داشتند.

نتایج مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM)

برای آزمون همزمان فرضیه‌های مستقیم و نقش واسطه‌ای چهار مکانیسم، از مدل معادلات ساختاری با نرم‌افزار AMOS استفاده شد. شاخص‌های برازش مدل نشان داد نهایی از برازش قابل قبولی برخوردار است ($\chi^2/df = 2.34, RMSEA = 0.062, CFI = 0.93, TLI = 0.91, SRMR = 0.055$).

جدول ۹: ضرایب مسیر مستقیم و غیرمستقیم در مدل ساختاری

مسیر	ضریب استاندارد (β)	خطای استاندارد	نسبت بحرانی (CR)	p-value
مسیرهای مستقیم				
سرمایه اجتماعی → تاب‌آوری	۰.۳۴	۰.۰۶	۵.۶۷	۰.۰۰۰
سرمایه اجتماعی → حمایت متقابل	۰.۵۲	۰.۰۵	۱۰.۴۰	۰.۰۰۰
سرمایه اجتماعی → دسترسی به اطلاعات	۰.۴۶	۰.۰۵	۹.۲۰	۰.۰۰۰
سرمایه اجتماعی → تقویت اعتماد به نفس	۰.۵۸	۰.۰۴	۱۴.۵۰	۰.۰۰۰
سرمایه اجتماعی → کاهش هزینه مبادله	۰.۳۹	۰.۰۶	۶.۵۰	۰.۰۰۰
حمایت متقابل → تاب‌آوری	۰.۲۱	۰.۰۵	۴.۲۰	۰.۰۰۰
دسترسی به اطلاعات → تاب‌آوری	۰.۲۸	۰.۰۶	۴.۶۷	۰.۰۰۰
تقویت اعتماد به نفس → تاب‌آوری	۰.۳۳	۰.۰۵	۶.۶۰	۰.۰۰۰
کاهش هزینه مبادله → تاب‌آوری	۰.۱۴	۰.۰۵	۲.۸۰	۰.۰۰۵
مسیرهای غیرمستقیم (واسطه‌ای)	اثر غیرمستقیم	فاصله اطمینان ۹۵٪ (بوت‌استرپ)	نتیجه	
سرمایه اجتماعی → (حمایت متقابل) → تاب‌آوری	۰.۱۱	[۰.۰۵, ۰.۱۸]	معنادار	
سرمایه اجتماعی → (دسترسی به اطلاعات) → تاب‌آوری	۰.۱۳	[۰.۰۶, ۰.۲۱]	معنادار	
سرمایه اجتماعی → (تقویت اعتماد به نفس) → تاب‌آوری	۰.۱۹	[۰.۱۱, ۰.۲۸]	معنادار	
سرمایه اجتماعی → (کاهش هزینه مبادله) → تاب‌آوری	۰.۰۵	[۰.۰۱, ۰.۱۰]	معنادار	
اثر کل سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری	۰.۸۲	[۰.۶۸, ۰.۹۵]	معنادار	

نتایج مدل معادلات ساختاری نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی هم به طور مستقیم ($\beta = 0.34, p < 0.001$) و هم به طور غیرمستقیم از طریق چهار مکانیسم واسطه بر تاب‌آوری اقتصادی تأثیر می‌گذارد. اثر کل سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری برابر ۰.۸۲ است که یک اثر قوی محسوب می‌شود. در میان مکانیسم‌های واسطه، تقویت اعتماد به نفس ($\beta = 0.19$) قوی‌ترین اثر غیرمستقیم را دارد، پس از آن دسترسی به اطلاعات ($\beta = 0.13$) و حمایت متقابل ($\beta = 0.11$) قرار دارند. کاهش هزینه مبادله ($\beta = 0.05$) ضعیف‌ترین اثر غیرمستقیم را نشان می‌دهد اما همچنان معنادار است. ($p = 0.005$) تمامی مسیرهای مستقیم از سرمایه اجتماعی به مکانیسم‌ها و از مکانیسم‌ها به تاب‌آوری نیز معنادار بودند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی در برابر شوک‌های اقتصادی، در میان نمونه‌ای ۴۵۲ نفری از کارگران شاغل در چهار شهرک صنعتی تهران (چهاردانگه، شمس‌آباد، اشتهارد و عباس‌آباد) انجام شد. یافته‌های توصیفی نشان داد که میانگین سرمایه اجتماعی (۶۸.۴۲ از ۱۲۰) و تاب‌آوری اقتصادی (۵۸.۷۳ از ۱۰۰) در سطح متوسط ارزیابی می‌شوند. از میان ابعاد سرمایه اجتماعی، انسجام اجتماعی بالاترین و اعتماد نهادی پایین‌ترین میانگین را داشت. از میان ابعاد تاب‌آوری، سازگاری و تحول بالاترین و بازیابی پایین‌ترین میانگین را به خود اختصاص دادند. یافته‌های استنباطی نشان داد که بین نوع قرارداد کاری و تاب‌آوری تفاوت معناداری وجود دارد (کارگران با قرارداد دائم تاب‌آورترند) و همچنین بین صنایع مختلف از نظر تاب‌آوری تفاوت معناداری مشاهده شد (صنایع غذایی و شیمیایی بالاترین، نساجی پایین‌ترین). ضرایب همبستگی نشان داد که بین همه ابعاد سرمایه اجتماعی (به جز اعتماد نهادی با بازیابی) با ابعاد تاب‌آوری همبستگی مثبت و معنادار وجود دارد. در رگرسیون چندگانه، انسجام اجتماعی و مشارکت مدنی بیشترین سهم را در پیش‌بینی تاب‌آوری داشتند، در حالی که اعتماد نهادی سهم معناداری نشان نداد. مدل معادلات ساختاری تأیید کرد که سرمایه اجتماعی هم به طور مستقیم و هم از طریق چهار مکانیسم واسطه (حمایت متقابل، دسترسی به اطلاعات، تقویت اعتماد به نفس، کاهش هزینه مبادله) بر تاب‌آوری تأثیر می‌گذارد که در این میان، تقویت اعتماد به نفس قوی‌ترین و کاهش هزینه مبادله ضعیف‌ترین مکانیسم بود.

بحث نظری

یافته‌های این پژوهش در چارچوب نظری ارائه شده قابل تفسیر است. نخست، سطح پایین اعتماد نهادی در میان کارگران صنعتی تهران، یافته‌ای است که با پژوهش‌های پیشین در ایران (مانند رفیع‌پور و همکاران، ۱۳۹۶؛ زارع و همکاران، ۱۴۰۰) همسو است. این یافته نشان می‌دهد کارگران صنعتی به نهادهای رسمی مانند دادگستری، اداره کار و رسانه ملی برای حمایت از حقوق خود اعتماد چندانی ندارند و در نتیجه در زمان بروز شوک‌های اقتصادی، بیشتر به شبکه‌های غیررسمی (خانواده، همکاران، دوستان) متکی هستند. این امر اهمیت سرمایه اجتماعی را در بافت ایران دوچندان می‌کند، زیرا شکاف اعتماد نهادی با سرمایه اجتماعی پر می‌شود.

دوم، یافته مربوط به تفاوت تاب‌آوری بر اساس نوع قرارداد کاری با ادبیات جهانی (مانند مطالعات سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۹ و آلدریچ، ۲۰۱۲) همخوانی دارد. کارگران با قراردادهای موقت و پیمانی نه تنها از حمایت‌های قانونی کمتری برخوردارند، بلکه شبکه‌های اجتماعی ناپایدارتری نیز دارند، زیرا تناوب شغلی بالا باعث می‌شود روابط صنفی معناداری شکل نگیرد. این یافته نشان می‌دهد که بی‌ثباتی قراردادی، خود مانعی بر انباشت سرمایه اجتماعی و در نتیجه تضعیف تاب‌آوری است.

سوم، یافته مربوط به قوی‌ترین مکانیسم واسطه یعنی تقویت اعتماد به نفس، نظریه کوهن و ویلیس (۱۹۸۵) درباره «فرضیه تعدیل‌کنندگی» حمایت اجتماعی را تأیید می‌کند. به این معنا که صرف آگاهی از وجود دیگرانی که می‌توان بر آن‌ها تکیه کرد، استرس را کاهش داده و توانایی تصمیم‌گیری منطقی در بحران را افزایش می‌دهد. این یافته از نظر سیاست‌گذاری حائز اهمیت است، زیرا نشان می‌دهد تقویت حمایت عاطفی و روانی — که اغلب در برنامه‌های حمایتی نادیده گرفته می‌شود — می‌تواند تأثیری به اندازه حمایت مادی مستقیم بر تاب‌آوری داشته باشد.

چهارم، عدم معناداری اعتماد نهادی در رگرسیون و ضعف آن در مدل ساختاری، یافته‌ای است که در نگاه اول شگفت‌آور به نظر می‌رسد اما با توجه به بافت ایران قابل توضیح است. اعتماد نهادی پایین در میان کارگران (میانگین ۱۳.۵۴ از ۳۰) و پراکندگی کم آن، احتمالاً باعث شده است این بعد توان تفکیک‌کنندگی کافی در تحلیل رگرسیون نداشته باشد. به عبارت دیگر، وقتی تقریباً همه کارگران به نهادها بی‌اعتماد هستند، این متغیر نمی‌تواند تفاوت‌های فردی در تاب‌آوری را پیش‌بینی کند. این یافته نشان می‌دهد که احیای اعتماد نهادی می‌تواند یک «فرصت از دست‌رفته» برای افزایش تاب‌آوری کارگران باشد.

پنجم، یافته مربوط به تفاوت‌های صنعتی نشان می‌دهد که صنایع نساجی و پوشاک — که اغلب کارفرمایان کوچک‌تر، قراردادهای ناپایدارتر و نرخ جابجایی بالاتر کارگر دارند — کمترین تاب‌آوری را نشان می‌دهند. این یافته با مطالعات بین‌المللی (مانند بریگیو و

همکاران، ۲۰۲۰) همسو است که نشان می‌دهند صنایع با نیروی کار مؤنث‌تر، غیررسمی‌تر و با حاشیه سود کمتر، آسیب‌پذیری بیشتری دارند.

در نهایت، مدل ساختاری پژوهش تأیید کرد که اثر کل سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری (۰.۸۲) یک اثر قوی است و چهار مکانیسم واسطه تقریباً ۵۹ درصد از این اثر را توضیح می‌دهند (۰.۴۸ از ۰.۸۲). این یافته از نظر نظری مهم است زیرا نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی نه صرفاً یک متغیر «پوششی» یا «همبسته»، بلکه یک عامل علی چندکاناله است که از مسیرهای متمایز بر تاب‌آوری تأثیر می‌گذارد.

در نتیجه سرمایه اجتماعی یک منبع حیاتی و کم‌هزینه برای تقویت ظرفیت کارگران در برابر شوک‌های اقتصادی است. از میان ابعاد سرمایه اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت مدنی بیشترین تأثیر را بر تاب‌آوری دارند، در حالی که اعتماد نهادی به دلیل سطح بسیار پایین، نقشی در پیش‌بینی تاب‌آوری ایفا نمی‌کند. از میان مکانیسم‌های تأثیر، تقویت اعتماد به نفس (حمایت عاطفی) قوی‌ترین نقش واسطه را دارد که نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی فراتر از حمایت مادی، از طریق کاهش استرس و افزایش ظرفیت تصمیم‌گیری عمل می‌کند. همچنین، کارگران با قراردادهای موقت و کارگران صنایع نساجی به عنوان آسیب‌پذیرترین گروه‌ها شناسایی شدند که نیازمند مداخلات هدفمند هستند. به طور کلی، سرمایه اجتماعی می‌تواند به عنوان یک «بافر» در برابر شوک‌های اقتصادی عمل کند و شکاف ناشی از ضعف حمایت‌های نهادی و رسمی را پر نماید.

پیشنهادات کاربردی (سیاستی و اجرایی)

بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهادات ذیل برای سیاست‌گذاران، مدیران واحدهای صنعتی، شرکت شهرک‌های صنعتی و نهادهای حمایتی ارائه می‌شود:

- (الف) با توجه به اینکه انسجام اجتماعی قوی‌ترین بعد سرمایه اجتماعی در پیش‌بینی تاب‌آوری بود، پیشنهاد می‌شود:
- مدیران واحدهای صنعتی، برنامه‌های منظم «همکاری گروهی» و «حل مسئله مشارکتی» را در دستور کار قرار دهند.
 - شرکت شهرک‌های صنعتی، فضاهای فیزیکی مشترک (مانند نمازخانه، تالارهای اجتماعات، کانال‌های اطلاع‌رسانی صنفی) را برای افزایش تعاملات غیررسمی کارگران طراحی و تقویت کند.
 - برنامه «همیار کارگر» (نظیر برنامه همیار سلامت روان در محیط کار) با هدف تقویت حس تعلق و همبستگی اجرا شود.
- (ب) مشارکت مدنی دومین پیش‌بین قوی تاب‌آوری بود. پیشنهاد می‌شود:
- شورای کار و انجمن‌های صنفی در هر واحد صنعتی با حضور نمایندگان واقعی کارگران تشکیل و به طور منظم جلسات برگزار شود.
 - مشوق‌هایی مانند تسهیلات ویژه برای اعضای تعاونی‌های کارگری یا صندوق‌های قرض‌الحسنه صنفی در نظر گرفته شود.
 - شرکت شهرک‌های صنعتی، «روز کارگر صنعتی» را به عنوان یک رویداد سالانه با هدف تقویت هویت جمعی و مشارکت مدنی برگزار کند.
- (ج) از آنجا که کارگران با قرارداد موقت و کارگران صنایع نساجی کمترین تاب‌آوری را داشتند:
- وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی باید حمایت‌های ویژه (مثل بیمه بیکاری کوتاه‌مدت، مشاوره شغلی رایگان، اولویت در ثبت‌نام دوره‌های مهارت‌آموزی (را برای این دو گروه طراحی کند).
 - کارفرمایان صنایع نساجی و پوشاک باید تشویق شوند تا قراردادهای خود را به سمت دائم‌سازی سوق دهند (مثلاً از طریق کاهش حق بیمه کارفرمایی برای قراردادهای بالای یک سال).
 - پژوهش‌های آتی به صورت کیفی علل آسیب‌پذیری بالای این گروه‌ها را بررسی کنند.
- (د) با توجه به اینکه این مکانیسم قوی‌ترین نقش واسطه را داشت و معمولاً نادیده گرفته می‌شود:
- برنامه‌های «حمایت روانی هم‌تا» در محیط کار طراحی شود؛ یعنی کارگران آموزش دیده به همکاران خود در شرایط بحران حمایت عاطفی ارائه دهند.

- خطوط تلفن مشاوره رایگان برای کارگران در بحران (مثل تهدید به اخراج، تعطیلی کارخانه) توسط شرکت شهرک‌های صنعتی راه‌اندازی شود.
- کارفرمایان برگزاری جلسات «گوش دادن فعال» و «همدلی در محیط کار» را برای سرپرستان خط تولید الزامی کنند.
- (و) گرچه اعتماد نهادی در مدل معنادار نشد، سطح بسیار پایین آن یک زنگ خطر است. پیشنهاد می‌شود:
 - اداره کار، فرآیند رسیدگی به شکایات کارگری را شفاف، سریع و قابل پیگیری آنلاین کند.
 - دادگستری، شعبه‌های تخصصی رسیدگی به دعاوی کارگری با قضاوت مجرب تأسیس کند.
 - رسانه ملی (صدا و سیما) برنامه‌های مستند و بی‌طرفانه درباره مشکلات کارگران پخش کند و از قهرمان‌سازی تصنعی پرهیز نماید.
 - شرکت شهرک‌های صنعتی، هر شش ماه یک بار «گزارش شفافیت» درباره اقدامات خود برای رفع مشکلات زیرساختی کارگران منتشر کند.
- ه) با توجه به نقش مهارت‌آموزی در بعد تحول تاب‌آوری:
 - دوره‌های رایگان مهارت‌آموزی (مهارت‌های دیجیتال، تعمیرات تخصصی، مدیریت مالی شخصی) در شهرک‌های صنعتی برگزار شود.
 - کارگران تشویق شوند تا حداقل یک مهارت مکمل شغلی خود بیاموزند تا در زمان بحران، تنوع‌بخشی به درآمد داشته باشند.
 - برنامه «تاب‌آوری مالی شخصی» به صورت کارگاه‌های دو روزه برای کارگران با قرارداد موقت اجرا شود.

پیشنهادات برای پژوهش‌های آتی

۱. پژوهش طولی: پژوهش حاضر مقطعی بود و روابط علی را به طور کامل نمی‌تواند اثبات کند. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده با دوره پیگیری ۱۲ تا ۲۴ ماهه، تغییرات سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری را در طول زمان و پس از وقوع یک شوک واقعی (مانند تعطیلی یک کارخانه یا بحران اقتصادی خاص) اندازه‌گیری کنند.
۲. مطالعه تطبیقی میان شهرک‌های صنعتی استان‌های مختلف: این پژوهش تنها بر تهران متمرکز بود. پژوهش‌های آینده می‌توانند شهرک‌های صنعتی در استان‌های محروم (مانند سیستان و بلوچستان، کردستان) یا استان‌های صنعتی دیگر (اصفهان، تبریز، یزد) را با تهران مقایسه کنند.
۳. پژوهش کیفی بر روی مکانیسم‌های تأثیر: اگرچه این پژوهش مکانیسم‌های چهارگانه را به صورت کمی آزمود، پژوهش‌های کیفی (مردمنگاری، مصاحبه عمیق) می‌توانند نشان دهند چگونه در زندگی واقعی کارگران، این مکانیسم‌ها عمل می‌کنند و چه موانعی بر سر راه آن‌ها وجود دارد.
۴. بررسی نقش اعتماد نهادی در بافت‌های دیگر: با توجه به عدم معناداری اعتماد نهادی در این پژوهش، پیشنهاد می‌شود در جوامعی که سطح اعتماد نهادی بالاتر است (مانند کارگران صنایع دولتی بزرگ یا کارگران کشورهای دیگر) این رابطه دوباره آزموده شود.
۵. بررسی متغیر تعدیلگر «جنسیت»: با توجه به سهم ۱۰ درصدی زنان در این نمونه، پژوهش‌های آینده با نمونه‌گیری هدفمند از کارگران زن صنعتی (به دلیل چالش‌های خاص آن‌ها در محیط‌های کاری مردانه) می‌توانند تفاوت‌های جنسیتی در مکانیسم‌های تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری را بررسی کنند.
۶. طراحی و ارزیابی یک مداخله مبتنی بر سرمایه اجتماعی: پیشنهاد می‌شود یک برنامه مداخله‌ای (مانند تشکیل گروه‌های همیار، آموزش مهارت‌های اجتماعی و تقویت انسجام در یک واحد صنعتی) طراحی و اثر آن بر تاب‌آوری کارگران در قالب یک کارآزمایی میدانی ارزیابی شود.

محدودیت‌های پژوهش

پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی مواجه بوده است که باید در تفسیر یافته‌ها مورد توجه قرار گیرند:

الف) اگرچه از نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای استفاده شد، اما عدم دسترسی به همه واحدهای صنعتی (به دلیل عدم همکاری برخی مدیران) ممکن است باعث سوگیری تصادفی طبقه‌ای استفاده شده باشد. همچنین، تمرکز پژوهش بر شهرک‌های صنعتی تهران، تعمیم یافته‌ها به کارگران صنعتی در شهرستان‌ها یا کارگران ساختمانی، خدماتی و کشاورزی را محدود می‌کند.

ب) تمامی داده‌ها بر اساس گزارش خود کارگران بوده و امکان سوگیری حافظه یا سوگیری مطلوبیت اجتماعی وجود دارد. به عنوان مثال، کارگران ممکن است میزان مشارکت مدنی یا تاب‌آوری خود را بیشتر از واقعیت گزارش کرده باشند.

ج) همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، رابطه همبستگی بین سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری نمی‌تواند به طور قطعی اثبات کند که سرمایه اجتماعی علت تاب‌آوری است. امکان علیت معکوس نیز وجود دارد: کارگران تاب‌آورتر ممکن است سرمایه اجتماعی بیشتری انباشته کنند. پژوهش‌های طولی برای حل این مسئله ضروری است.

د) اگرچه چهار مکانیسم اصلی از ادبیات نظری استخراج شد، احتمالاً مکانیسم‌های دیگری نیز وجود دارند (مانند تقویت هویت جمعی، افزایش قدرت چانه‌زنی جمعی، کاهش رفتارهای پرخطر در بحران) که در این پژوهش سنجیده نشده‌اند.

ه) به دلیل معیار خروج، کارگرانی که در شش ماه گذشته تعطیلی کامل کارخانه را تجربه کرده بودند از پژوهش حذف شدند. این گروه احتمالاً آسیب‌پذیرترین کارگران هستند و حذف آن‌ها ممکن است منجر به برآورد خوش‌بینانه‌تر از تاب‌آوری در کل جامعه شده باشد.

و) اگرچه پژوهش در سال ۱۴۰۳ انجام شد، اما آثار روانی و اقتصادی همه‌گیری کرونا هنوز در برخی کارگران پایدار بود و ممکن است پاسخ‌های مربوط به «بازیابی» و «تحول» را تحت تأثیر قرار داده باشد.

در نتیجه این پژوهش نشان داد که سرمایه اجتماعی - به ویژه انسجام اجتماعی و مشارکت مدنی - نقشی حیاتی و چندکاناله در تقویت تاب‌آوری اقتصادی کارگران صنعتی در برابر شوک‌های اقتصادی ایفا می‌کند. در شرایطی که اعتماد نهادی در ایران بسیار پایین است و حمایت‌های دولتی و قانونی برای کارگران به ویژه کارگران با قرارداد موقت ناکافی می‌نماید، سرمایه اجتماعی می‌تواند به عنوان یک «شبکه ایمنی غیررسمی» عمل کرده و شکاف موجود را پر کند. مکانیسم «تقویت اعتماد به نفس» به عنوان قوی‌ترین مسیر تأثیر، نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی فراتر از کمک‌های مادی، از طریق کاهش استرس و افزایش ظرفیت تصمیم‌گیری عمل می‌کند. به سیاست‌گذاران توصیه می‌شود به جای تمرکز صرف بر حمایت‌های مالی مستقیم، در تقویت شبکه‌های اجتماعی، انسجام محیط کار و مشارکت مدنی کارگران سرمایه‌گذاری کنند. کارگران صنعتی یکی از ستون‌های اصلی تولید و اشتغال در ایران هستند؛ تاب‌آور کردن آن‌ها در برابر شوک‌ها، به معنای تاب‌آورتر کردن کل اقتصاد کشور است.

منابع

- Aldrich, D. P. (2012). *Building resilience: Social capital in post-disaster recovery*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Aldrich, D. P. (2019). *Resilience: Social capital in disaster recovery* (H. Rezaei, Trans.). Tehran: Jam'e Shenasan Publishing. (Original work published 2012)
- Briglio, M., Cordina, G., & Vella, S. (2020). Economic resilience: A multifaceted concept. In M. Briglio (Ed.), *Economic resilience in regions and organisations* (pp. 15-34). Cham, Switzerland: Springer.
- Center for Statistical Information of Iran. (2023). *Annual Report on Iran's Labor Market: Employment and Unemployment Indicators for Industrial Workers*. Tehran: Center for Statistical Information of Iran.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310-357.

- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Hallegatte, S. (2016). The indirect cost of natural disasters and an economic definition of macroeconomic resilience (Policy Research Working Paper No. 7757). Washington, DC: World Bank.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4(1), 1-23.
- International Labour Office. (2009). The financial and economic crisis: A decent work response. Geneva, Switzerland: International Institute for Labour Studies.
- Karimi, A., Hosseini, S & ,Zare, M. (2022). Analyzing the vulnerability of industrial workers to economic shocks: A systematic literature review. *Journal of Applied Economic Studies* [۱۱۲-۸۹، (۴) ۱۲، Original Persian، زارع، م.، حسینی، س.، و کریمی، ع. (۱۴۰۰)]. تحلیل آسیب‌پذیری کارگران صنعتی در برابر شوک‌های اقتصادی: مرور نظام‌مند ادبیات. مجله مطالعات اقتصاد کاربردی، ۱۲(۴)، ۸۹-۱۱۲.
- Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1-32.
- Martin, R., & Briggs, S. (2019). Regional economic resilience: Concepts, measurement and empirical evidence. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Plan Deputy, Tehran Industrial Estates Company. (2023). *Statistical Yearbook of Tehran Province Industrial Estates*. Tehran: Tehran Industrial Estates Company.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. (2019). *Bowling alone: The collapse and revival of American community* (A. Fouladvand & M. Mahdavi, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (Original work published 2000)
- Rafiipour, F., Sadeghi, F & ,Mohammadi, S. (2017). Social capital and mental health of industrial workers: A case study of industrial estates in South Tehran. *Quarterly Journal of Social Welfare* [۱۵۶-۱۲۵، (۶۵) ۱۲، Original Persian